

TUNCELİ

da 25.000'e yaklaşan (24.513) şehrin nüfusu 2000'de bu sayıyı aşarak (25.041) 2009 yılında 31.599'a ulaştı. Fakat 31 Aralık 2010 tarihinde yapılan son sayımda gerileyerek 30.000'in altına düştü (26.410).

Tunceli'nin içinden geçen ve Erzurum'u Malatya'ya bağlayan başlıca ulaşım eksenini Munzur çayına (Munzur Köprüsü'nü geçtikten sonra) paralel uzanır. Şehir dar bir vadide yerleştiğinden söz konusu cadde dışında geniş bir caddeye rastlamak mümkün değildir. Topografyanın özel durumu sebebiyle mahallelere yönelen yollar inişli yokuşludur. Bir memur şehri olarak kurulan Tunceli'de bu özellik, memur lojmanlarının kamu dışında çalışanlara ait meskenlerden daha fazla oluşuyla dikkati çeker. Şehirde sanayi gelişmemiştir. Çevresindeki turistik yerler (Munzur vadisi, Munzur dağları) ziyarete açıldığı takdirde Tunceli şehri buraları görmeye gelenler için bir turistik merkez niteliğini kazanabilir. Tunceli şehrinin merkez olduğu Tunceli ili Bingöl, Elazığ ve Erzincan illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür adlı yedi ilçeye ayrılır. 7432 km² genişliğindeki Tunceli ilinin sınırları içinde, 2010 yılı verilerine göre 76.699 kişi yaşıyordu, nüfus yoğunluğu on idi. Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2007 yılı istatistiklerine göre Tunceli'de il ve ilçe merkezlerinde yirmi, kasabalarda bir ve köylerde seksen üç olmak üzere toplam 104 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı üçtür.

Pertek'te Sağman Camii ve Türbesi – Tunceli



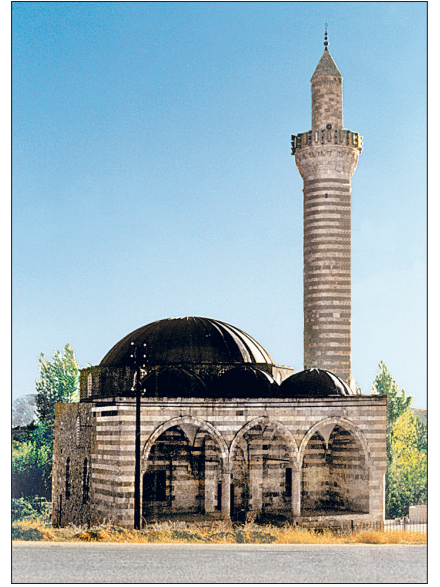
BİBLİYOGRAFYA :

Cuinet, II, 384, 388, 396; *Düstur*, Üçüncü tertip, Ankara 1936, XVII, 171; Ömer Kemal Açar, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940; Besim Darkot, "Tunceli Üzerine Coğrafi Görüşler", *Üçüncü Üniversite Haftası*, İstanbul 1943, s. 114-128; *Belediyeler Yıllığı*, Ankara 1949, II, 412; Mahmut Sarıbeyoğlu, *Aşağı Murat Bölgesinin Beşeri Coğrafyası*, İstanbul 1951, s. 80; *Tunceli İli Kültür ve Turizm Envanteri 1987*, Tunceli 1987; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 75; Ümit Serdaroğlu, "Ön-tarihten İslâm Döneminin Başlangıcına Kadar Elazığ Kuzeyinde Kültürel Hareketler", *Firat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu*, Elazığ 1992, s. 11, 14; Ergün Dayan, *Tunceli ve Çevresi* (proje çalışması, 1992), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümü, İSAM Ktp., nr. 192594; Mehmet Zülfü Yolga, *Dersim (Tunceli) Tarihi* (haz. İbrahim Yılmazçelik – Ahmet Halaçoğlu), Ankara 1994; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1998, s. 129, 138, 141; *Dersim: Jandarma Genel Komutanlığı'nun Raporu*, İstanbul 1998, s. 78; *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi: Osmanlıca Türkçe 50 Adet Orijinal Belge* (haz. Ahmet Hezarfen – Cemal Şener), İstanbul 2003, s. 4, 5, 6; Serkan Erdoğan, *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar -I*, Ankara 2004, s. 91, 109-114, 133; Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdarî Taksimatı", *TD*, sy. 23 (1969), s. 27, 28; Ufuk Esin, "Tepecik ve Tülin-tepe Kazıları", *TTK Bildiriler*, VIII (1979), s. 67-68; Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Tarihî Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak: Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, 1/2, Ankara 1990, s. 34; Gülay Ögün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *TTK Belleten*, LXI/230 (1997), s. 82, 83; M. Bazin, "Tundjeli", *EL' (Fr.)*, X, 675; Metin Tuncel, "Elazığ", *DİA*, X, 553.



METİN TUNCEL

□ MİMARİ. Tunceli yöresinde ilk yerleşimin tarih öncesi döneme kadar indiği tesbit edilmiştir. Burada yazılı tarih milattan önce 2200'lerde Hurriler'le başlamıştır. Hurriler'den sonra Hitit, Muşkili, Urartu, Med, Roma, Bizans, Sâsânî, Emevî ve Abbâsiler bölgede söz sahibi olmuş, ancak bu dönemlere ait herhangi bir mimari yapı günümüze ulaşmamıştır. Türkler'in bölgedeki yerleşimi 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından başlamıştır. Bu yörede daha sonra Mengüçük, Çubukoğulları, Artukular ve Anadolu Selçukluları ile başlayan Türk-İslâm hareketi sırasında birçok mimari eser yapılmıştır. Bunlardan biri olan Mazgirt Elti Hatun Camii (650/1252) kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Girişi doğu cephesinde bulunan cami, dikdörtgen harim ve bunun kuzeyine bitişik dört yönden kapalı son cemaat yerinden oluşmaktadır. Tamamı kesme taş ve kaba yontu taş malzemeyle in-



Sungur Bey Camii – Tunceli

şa edilen caminin üst örtüsü içten beşik ve çapraz tonoz, dıştan düz dam şeklindedir. Yapının kuzey cephesine bitişik çeşmesi vardır. Yine bu döneme ait Mazgirt Elti Hatun Türbesi (XII. yüzyıl sonu-XIII. yüzyıl başı) tek katlı, sekizgen gövdeli ve piramidal külâh örtülüdür. Tamamen kesme taş malzemeyle inşa edilen yapının kuzeyinde bulunan girişi eyvan biçimindedir. Orta Asya Türk sanatında görülen bu biçimin Anadolu'da ortaya çıkması dikkate değer bir özelliktir.

Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonra Tunceli ilini de içine alan bölge Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da, dolayısıyla Tunceli'de Moğol hâkimiyeti zayıflayınca bölgede Türkmen beylerinin etkinliği hissedilir. Bu döneme ait Çemişgezek Yelmâniye Camii (1396-1404) kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen mekânli harimiyle merkezî plan şemasına sahiptir. Caminin harimi kubbeli orta mekân ve bunu dört yönde saran beşik tonozlu kısımlardan oluşmaktadır. Köşelerde kalan boşluklar daha alçak tullan birer tonozla kapatılmıştır. Caminin batı cephesindeki ana kapısı üzerine alçak kabartma şeklinde işlenen bitkisel ve geometrik motifler Türk süsleme sanatında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca güney duvarındaki kesme taş üzerine çini kaplamalı mihrabı dikkate değer. Çemişgezek Eski Hamamı (XV. yüzyıl) yine kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plan arze-

der ve soğukluk, ılıklik, sıcaklık, külhan bölümlerinden meydana gelir. Sade bir plana sahip olan yapıda kesme taş ve kaba yontu taş malzemeyle birlikte yer yer tuğla malzeme kullanılmıştır.

Bölge en parlak dönemini Osmanlı Devleti zamanında yaşamıştır. Bu dönemde çeşitli mimari eserler inşa edilmiş, bunların bir kısmı günümüze ulaşmış, bir kısmı da Keban baraj gölü suları altında kalmıştır. Çemişgezek Süleymaniye (Kale) Camii (XV. yüzyıl sonları-XVI. yüzyıl başları) dış ölçüler bakımından dikdörtgen bir alanı kaplamakta, kuzeyde dört tarafı kapalı son cemaat yeri ve harim kısmından meydana gelmektedir. Mihraba paralel üç nefli bir düzenlemeye sahip harim içten beşik tonoz, dıştan düz damla örtülüdür. Caminin yarım silindirik mihrabı ve minberi beyaz kesme taş malzemeden olup orijinaldir. Caminin kuzeydoğusunda tuğla malzemeyle inşa edilen silindirik gövdeli minare yer almaktadır.

Pertek Sağman Camii (1565-1570) kare planlı harim ve kuzey cephesinde üç gözlü son cemaat yerinden oluşmaktadır. Son cemaat yerinin sağlı sollu iki yanında eyvan ve hücreler mevcuttur. Harimin batısında sekizgen gövdeli, piramidal külâhlı türbe bulunmaktadır. Cami ve türbe kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Pertek Çelebi Ali Camii (1569-1570) kare planlı, tek kubbeli harimle kuzey cephesinde yanları kapalı üç gözlü son cemaat yeri, batısında kuzey-güney doğrultusunda uzanan eyvan biçimli ek mekân ve bunun ku-



Hamidiye
Medresesi -
Çemişgezek /
Tunceli

zeybatı cephesine bitişik çeşmeden meydana gelmektedir. Yapının harimi ve ek mekânın beden duvarları kaba yontu taş, son cemaat yeri kesme taş malzemeyle inşa edilmiş olup kubbeler kurşun kaplamadır. Pertek Sungur Bey Camii (1577) kare bir harim, kuzey cephesinde üç gözlü son cemaat yeri ve kuzeybatıdaki minareden oluşmaktadır. Yapının son cemaat yeri ve minaresi kesme taş, diğer kısımlar kaba yontu taş malzemeyle inşa edilmiştir. Çemişgezek Tekya Türbesi (1572) blok kaya üzerine sekizgen gövdeli ve iki katlı olarak yapılmıştır. Üst örtü piramidal külâh şeklindedir. Tamamı kesme taş malzemeyle inşa edilen yapıya üst kata giriş kuzey cephesinden sağlanmaktadır. Mazgirt Çoban Baba Türbesi'nin (XV-XVI. yüzyıl) büyük bir kısmı günümüzde harap durumdadır ve kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla sekizgen gövdeli plana sahiptir. Pertek Besime Hatun Türbesi (XV-XVI. yüzyıl) üst katı tamamen tahrip edilmiş, sekizgen gövdeli ve iki katlı bir yapıdır. Çemişgezek Ferruhsad Türbesi (XV-XVI. yüzyıl) sekizgen planlı olup tamamı kesme taş malzemeyle yapılmıştır.

Çemişgezek Yeni Hamamı (1701-1702) doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve soğukluk, ılıklik, sıcaklık, külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Yapının eyvan şeklindeki kapısı üzerinde kabartma tekniğinde bitkisel ve geometrik motifler yer almaktadır. Çemişgezek Sıvıdın ve Levendik köprüleri (XVI. yüzyıl) tek kemer gözlü basit yapılarıdır. Çemişgezek Yûsuf Ziyâ Paşa (Tağar) Köprüsü (1807) tek gözlü, sivri kemer açıklıklıdır. Yapının kemer açıklığı kesme taş, beden duvarları kaba yontu taş malzemeyle inşa edilmiştir. Çemişgezek Hamidiye Medresesi (1861-1862) doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir ve sekiz odalıdır. Tamamı

kesme taş malzemeyle yapılan medresenin giriş kapısındaki motifler dikkat çekicidir. Cephedeki pencereler ikili düzenlerde olup yuvarlak kemerlidir. Tunceli'de bunlardan başka hemen hemen her sokakta sanatsal özellikler taşıyan çeşmeler mevcuttur. Sivil mimari örneklerinden evler bilhassa Çemişgezek ve Pertek'te bulunmaktadır. Arnavut kaldırımlı dar sokaklar, iki katlı cumbalı evler bu beldelelere tarih ve mistik bir görünüm kazandırmaktadır. Tunceli'deki mimari eserlerde genellikle düzgün kesme taş, kaba yontu taş ve yer yer tuğla malzeme kullanılmıştır. Örtü sistemleri kubbe ve tonozdur. Geçiş ögesi olarak tromp ve pandantiflerden yararlanılmıştır. Yapılarda iki renkli taş işçiliği ve kabartmalarla süsleme görülmektedir. Kabartmalarda geometrik ve bitkisel motifler yoğunluktadır. Bununla birlikte mihraplarda, sütun başlıklarında ve şerefe atlarında mukarnaslar göze çarpmaktadır. Mezarlıklarda koç heykelleri yaygın biçimde kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Tapu Defteri*, nr. 998, s. 168-175; VGMA, Dosya, nr. 200/1099; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 303; Ömer Kemal Ağar, *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940, s. 42; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 76, 189-190, 230; O. Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: I, Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s. 251-256; a.mlf., a.e.: *Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1990, III, 202-207; Muhammet Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara 1989, tür.yer.; Kenan Güven, *Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri ile Tunceli*, Ankara 1991, s. 35-76; Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara 1993, s. 13-14; Hakkı Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 111-114; Bünyamin Kara, *Tunceli'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri* (yüksek lisans tezi, 2000), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Metin Sözen, "Çemişgezek'deki Mimari Eserler ve Yelmaniye Camii", *STY*, IV (1971), s. 29-47.



BÜNYAMIN KARA

Yelmâniye Camii'nin taçkapısı

